

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. УКУК
ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ПРАВО
JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. LAW

e-ISSN: 1694-8661

№1(6)/2025, 72-78

УДК:

DOI: [10.52754/16948661_2025_1\(6\)_11](https://doi.org/10.52754/16948661_2025_1(6)_11)

КЫЛМЫШ-ЖАЗА ПРОЦЕССУАЛДЫК ЮРИСДИКЦИЯНЫН ТҮШҮНҮГҮ

ПОНЯТИЕ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ЮРИСДИКЦИИ

THE CONCEPT OF CRIMINAL PROCEDURAL JURISDICTION

Жайнаков Шерзод Абсатторович

Жайнаков Шерзод Абсатторович

Zhainakov Sherzod Absattorovich

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

Senior lecturer, Osh State University

КЫЛМЫШ-ЖАЗА ПРОЦЕССУАЛДЫК ЮРИСДИКЦИЯНЫН ТҮШҮНҮГҮ

Аннотация

Маанилүүлүк. Макалада юридикалык илимдеги юрисдикция анын ичинде процессуалдык укуктагы юрисдикция талдоого алынган. Кылмыш-жаза процессуалдык юрисдикция түшүнүк аппараты ата мекендик илимде өтө аз изилденген тармак катары баалоого болот. Саналуу гана эмгектерди эске албасак ал жокко эсе. Ошону менен бирдикте кылмыш-процессуалдык юрисдикциясынын укуктук табиятын изилдөө бизге ар тараптуу анын маани мазмундук жактарын ачып берүү менен бирдикте анын жалпы жана өзгөчө белгилерин аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Макаланын максаты кылмыш процессиндеги юрисдикция түшүнүк аппаратын талдоо аркылуу ага мүнөздүү жалпы жана өзгөчө белгилерди аныктоо саналат. Макаланын жыйынтыгында кылмыш процессиндеги юрисдикциянын классификация, аларды бөлүүнүн критерийлери аркылуу ишке ашырылган. Макаланын материалдары мамлекет укук теориясы, кылмыш процессуалдык теориясында илим изилдөөдө колдонулушу мүмкүн.

Ачкыч сөздөр: юрисдикция, суверенитет, мамлекет, жөнгө салуу, чыр чатак, жаран, материалдык укук, процессуалдык укук

Понятие уголовно-процессуальной юрисдикции

Аннотация

Актуальность. В статье анализируется понятие юрисдикции в юридической науке, в том числе в уголовно-процессуальном праве. Понятие уголовно-процессуальной юрисдикции можно рассматривать как малоизученную область в отечественной науке. Если не брать во внимание, лишь несколько работ в данной сфере. В то же время исследование правовой природы уголовно-процессуальной юрисдикции позволяет всесторонне раскрыть ее смысл и содержание, а также определить ее общие и особые признаки. Цель статьи - определить общие и особые признаки понятия юрисдикции в уголовном процессе путем его анализа. В результате статьи проведена классификация юрисдикции в уголовном процессе по критериям их разделения.

The concept of criminal procedural jurisdiction

Abstract

Relevance. The article analyzes jurisdiction in legal science, including criminal procedural law. The concept of criminal procedural jurisdiction can be considered as a poorly studied area in domestic science. If we do not take into account only a few works in this area. At the same time, the study of the legal nature of criminal procedural jurisdiction allows us to comprehensively reveal its meaning and content, as well as determine its general and special features. The purpose of the article is to determine the general and special features of the concept of jurisdiction in criminal proceedings by analyzing it. As a result of the article, a classification of jurisdiction in criminal proceedings was carried out according to the criteria for their division.

Ключевые слова: юрисдикция, суверенитет, государство, регулирование, конфликт, гражданин, материальное право, процессуальное право

Keywords: jurisdiction, sovereignty, state, regulation, conflict, citizen, substantive law, procedural law

Киришүү

Актуалдуулугу. Жүргүзүлүп жаткан сот реформасы кылмыш-процессуалдык ишмердүүлүктү укуктук жөнгө салууну өркүндөтүү көйгөйүнүн актуалдуулугун, анын жалпы шарттарын баса белгилөөнү милдеттендирди.

Бул маселенин өнүгүү даражасы белгилүү бир деңгээлде кылмыш-процессуалдык ишмердүүлүктү укуктук жөнгө салуунун натыйжалуулугуна таасирин тийгизет, бул өз кезегинде кылмыш-жаза процесси чөйрөсүндө укук коргоо органдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Жазык сот өндүрүшүндө жазык-процесстик мыйзамдарынын айрым ченемдерин колдонууда түшүнүксүз жагдайлар болбошу үчүн, мындай ченемдердин мазмуну жана формасы боюнча сакталышы керек болгон негизги талаптарды жана алардын коомчулукка таасиринин негизги эрежелерин аныктоо зарыл. Нормативдик материалдарды куруунун кандай формалары демократиялык принциптерди жүзөгө ашырууга жана мыйзамдуулуктун талаптарына жооп берген укуктук базаны түзүүгө өбөлгө болоорун түшүнүү маанилүү.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 40 беренесине ылайык: «Ар кимге ушул Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган анын укуктары менен эркиндигин соттук коргоого кепилдиктер берилет»[1].

Мамлекет адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндигин коргоонун соттон тышкары жана сотко чейинки усулдарын, түрлөрүн, ыкмаларын өнүктүрүүнү камсыздайт. Ар ким өз укугун жана эркиндигин мыйзам менен тыюу салынбаган бардык ыкмалар менен коргоого укуктуу деп бекиткен.

Жалпы шарттар тутумун туура аныктоо кылмыш процессинин милдеттерин ийгиликтүү чечүүгө таасирин тийгизет жана жазык-процесстик жөнгө салуу механизми жөнүндө илимий ой-пикирдин өнүгүшүнө белгилүү салым кошот.

Кылмыш –жаза процессиндеги юрисдикциянын укуктук табиятын изилдөө бир катар жагдайлар менен шартталган аларга;

- учурдагы кылмыш-жаза процессуалдык реформалар;
- кылмыш-жаза процессиндеги мыйзамдуулуктун камсыздалышы;
- кылмыш жаза процессиндеги мыйзамдын бирдек так колдонулушу жана аткарылышы;
- кылмыш-жаза процессиндеги юрисдикция боюнча изилдөөлөрдүн жетишсиздиги;
- юрисдикция түшүнүгү жана укук табияты жалпы жана өзгөчө белгилеринин толук кандуу аныкталбашы;
- түшүнүк аппараттарын жана дифференциациялоо негиздерин иштеп чыгуу зарылчылыгы саналат;

Юрисдикция – мамлекеттин мыйзамга же башка ченемдик укуктук актыларга негизделген ыйгарым укуктарынын жыйындысы коомдук жөнгө салуу органы, мамлекеттик же эл аралык мүнөздөгү белгилүү бир укуктук чөйрөдөгү мамилелер, мыйзам чыгаруу, сот, аткаруу жана башкаруу ишин жүзөгө ашыруу саналат.

Теорияда «юрисдикция» түшүнүгүнүн калыптанышы мамлекет жана укуктун пайда болуу мезгили менен байланышкан. Анын бир кыйла узак мезгилден бери өкүм сүрүшүнө карабастан, юридикалык окумуштуулар бул категориянын бирдиктүү аныктамасын иштеп

чыга элек. Бул маселе боюнча эч кандай ченемдик укуктук актыда, эл аралык болобу, ички болобу, тактык жок. Чет элдик жана ата мекендик окумуштуулардын илимий изилдөөлөрү жөнүндө да ушуну айтууга болот. Иш жүзүндө муну колдонуунун жайылгандыгына болгонуна карабастан мөөнөтү кыйла жогору, азыркы учурда юрисдикциянын маңызын жана максатын түшүнүүгө бирдиктүү мамиле иштелип чыга элек.

Бул аныктаманын маанисин жана мазмунун түшүнүү аны эки бөлүккө: а) юрисдикцияга б) юрисдикциялык иш-аракетке такыраак бөлүү зарыл.

Акыркы жылдардагы туп-тамырынан бери өзгөрүүлөрдү эске алуу менен мыйзамдар жана мыйзамда пайда болгон жаңы аныктамалар "Юрисдикция" терминин талаш-тартыштарды жана чыр-чатактарды чечүү жана иштин маңызы боюнча чечимдерди кабыл алуу боюнча иш-аракет катары доктриналык чечмелөө өркүндөтүүнү талап кылат.

Этимологиялык жактан «юрисдикция» термини латындын *jurisdictio* сөзүнөн келип чыккан, ал «мыйзамды айтуу», «мыйзамды сүйлөө» дегенди билдирет. Термин *jus* (оң) жана *dicere* (мен сүйлөйм) деген эки сөздөн түзүлүп, «мыйзамды орнотуу», чыр-чатакты чечүү же тиешелүү орган тарабынан белгиленген эрежелерди колдонуу дегенди билдирет» [2, с. 194].

Юрисдикция, өз кезегинде, «укуктук чөйрөсү» түшүнүгү менен тыгыз байланышта. «Эл аралык укуктун чөйрөсү деп жөнгө салуу объектине таасир этүүнүн эл аралык укуктук каражаттарын колдонуу чөйрөсү түшүнүлөт. Бул чөйрө үч негизги аспектиси бар - субъективдүү, объективдүү жана мейкиндик. Демек, теориялык жактан эл аралык укуктун субъективдүү, объективдүү жана мейкиндик чөйрөсүн айырмалоого болот». Ошол эле учурда мейкиндик чөйрөсү негизинен мамлекеттин эгемендүүлүгү менен камтылган мамлекеттин аймагына байланган [3, с. 3].

И.И. Лукашук, «юрисдикция мамлекеттик эгемендүүлүктүн көрүнүшү болуп саналат деп эсептейт. Ал мамлекеттик бийликтин аракет чөйрөсүн билдирет» [4, с. 112-116].

Укуктун аймактык чөйрөсү менен бирге экстерриториялык эффект бар, бул өзгөчө эл аралык мамилелердин бүткүл системасы үчүн актуалдуу. Биздин оюбузча, көпчүлүк позитивдуу позициялардан учурларда биздин коомдо ишке ашырылат.

Юрисдикциянын мүнөздүү белгиси, биринчиден, мажбурлоо чараларын эмес, мамлекеттик бийликти, аткаруу жана башкаруу ишин жүзөгө ашыруу үчүн мыйзамда белгиленген мамлекеттик ыйгарым укуктарды колдонуу болуп саналат. мажбурлоо зарылдыгы болушу мүмкүн оң мамлекеттик маселелерди чечүү үчүн пайда болушу, өзгөчө социалдык шарттарга байланыштуу, мамлекеттик коопсуздуктун, жарандардын укуктарын коргоонун кызыкчылыгында ж.б., б.а. мыйзамдуулукту бузуу менен байланышпаган [5, с. 127-133].

Укук теориясында юрисдикцияны бир катар критерийлер боюнча түргө бөлүшөт аларга;

-аймактык юрисдикция деп белгиленген чектерде жүзөгө ашырылуучу юрисдикция түшүнүлөт. Тиешелүү эл аралык келишимдерде башкача каралбаган учурлардан тышкары, мамлекет өз аймагында толук юрисдикцияны жүзөгө ашырат.

-параллель юрисдикция эл аралык кылмыш укугу институту, ага ылайык улуттук жана эл аралык соттор эл аралык гуманитардык укукка каршы эл аралык кылмыштарды жана согуш кылмыштарын жасаган адамдарды жоопко тартууга укуктуу [6].

- милдеттүү юрисдикция – кантип өткөрүлүп берилген талаштарды кароо жана чечүү боюнча эл аралык органдын ыйгарым укуктарынын так белгиленген жыйындысы аны

талашкандардын милдеттенмелеринин негизинде тараптар (Эл аралык кылмыш сотунун Рим статуту 1998) [7];

-улуттук юрисдикция тиешелүү эл аралык келишимдерде башкача каралбаган учурлардан тышкары, мамлекет өзүнүн аймагынын чегинде толук юрисдикцияны жүзөгө ашырат. Чектелген максаттуу юрисдикция анын континенталдык шельфинин жана экономикалык зонасынын чегиндеги мамлекет тарабынан жүзөгө ашырылат. Жеке (улуттук) юрисдикция мамлекет тарабынан анын аймагынан тышкары жайгашкан жарандарына карата жүзөгө ашырылат.

Е.Ю. Архипова: «Юрисдикция – мыйзам тарабынан аныкталган юрисдикциянын субьекттеринин чыр-чатактарды чечүү боюнча иши так белгиленген процесстик формада жүзөгө ашырылуучу жана чыр-чатакты чечүүгө, тараптар үчүн милдеттүү болгон юрисдикциялык актыны чыгарууга жана анын аткарылышын камсыз кылууга багытталган тийиштүү компетенцияга ээ органдар» деп аныктайт[8, с. 13-18].

Кылмыш жаза мыйзамынын мейкиндикте таралышы юридикалык адабияттарда кылмыш укуктук юрисдикция түшүнүгү аркылуу берилген. Бул түшүнүк аппараты анын укуктук табияты азыркы мезгилдеги кылмыш укуктук илиминде өзгөчө талаш тартыштуу суроолордун бири катары таанылат. Бул суроолордун талаш тартыштуулугуна окумуштуулар арасында бир тектүү көз караштардын жоктугу, аны изилдөөнүн усулдук жактарынын толук аныкталбагандыгы, анын укуктук табиятынын мазмунундагы толук кандуулуктун жоктугу себеп катары кызмат кылат.

Мына ошондуктан кылмыш укуктук юрисдикциянын түшүнүк аппаратын, анын укуктук табиятын изилдөө азыркы мезгилдеги юридикалык илимдин маанилүү милдеттеринин бири болуп саналат.

Юридикалык илимде кылмыш укуктук юрисдикциянын үч аспектиси каралат; 1) материалдык укуктук аспект, башкача айтканда кылмыш жаза мыйзамынын мейкиндикте таралуу чегин аныктоо; 2) процессуалдык аспект, мамлекеттин ичиндеги органдардын ыйгарым укуктарын аныктоочу жана чектөөчү; 3) эл аралык укуктук аспект, кылмыш жаза юрисдикциясынын материалдык-процессуалдык аспектисин, ошондой эле мамлекетти жана эл аралык органдардын ыйгарымдарын аныктоо.

Юрисдикция мамлекет тарабынан өз ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууну билдирет, б.а. иш жүзүндө мамлекеттик бийлик менен аныктоого болот. Ушуга байланыштуу юрисдикцияны эгемендүүлүктүн элементи, бөлүгү катары иш жүзүндө таануу мамлекеттик бийлик элементи, бөлүгү болуп саналат деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

Ошону менен бирге айта кетүү орундуу, интеграциялык процесстер (КМШнын түзүлүшү, Евразиялык бажы биримдигинин пайда болушу) бул интеграцияга кирген өлкөлөрдүн аймагында кылмыш жаза мыйзамынын таралышы боюнча бир канча олуттуу кыйгыйларды алып келди. Мына ушуга байланыштуу кылмышты жасоо аймагын аныктоо бир канча укук колдонуу практикасын татаалдаштырат.

1996-жылы 17-февралда КМШ мамлекеттеринин парламенттер аралык ассамблеясы моделдүү кылмыш жаза мыйзамын кабыл алуу сунушун киргизишкен [9]. Бул кодекстин 13-беренесине ылайык көз карандысыз мамлекеттердин шериктештигине кирген өлкөлөрдөн аймагында кылмыш жасасан жактарга карата кылмыш жаза мыйзамынын таралышы төмөндөгүдөй аныкталган: 1) КМШ мамлекеттеринин аймагында кылмыш жасаган жак, ошол өлкөнүн мыйзамы боюнча жоопкерчиликке тартылат; 2) КМШ мамлекеттеринин аймагында кылмыш жасалды деп төмөнкү учурларда таанылат- а) эгерде кылмыш ушул

мамлекеттин аймагында башталса жана уланса, же болбосо аягына чыгарылса; б) башка мамлекеттин аймагында кылмыштуу ишмердүүлүктү ишке ашырууда шериктештик менен жасалса; 3) эгерде кылмыш бир канча КМШ мамлекеттеринин аймагында жасалса, кылмыш жаза жоопкерчилиги бул өлкөлөрдүн арасындагы келишимдердин негизинде жоопкерчиликке тарткан өлкөнүн мыйзамы боюнча ишке ашырылат.

Юрисдикциянын негизги белгилерине төмөнкүлөр кирет: а) чыр-чатакты чечүүчү юрисдикциялык органдын болушу; б) юрисдикциялык ыйгарым укуктарды ишке ашыруунун укуктук негиздери орган; в) юридикалык иштин болушу; г) ишти кароонун өзгөчө процесстик формасы;

д) компетенттүү орган тарабынан чечим кабыл алуу.

Изилдөөчү Д.А. Кокачева юрисдикциянын классификациясы төмөнкү критерийлер боюнча жүргүзөт:

- объекти боюнча - аймактык жана жеке;
- көлөмү боюнча - толук жана чектелген;
- мазмуну боюнча – көрсөтмөлүү;
- соттук, мажбурлоочу (аткаруучу) [10, с. 91].

Демек, укуктук юрисдикция анын ичинде кылмыш укуктук юрисдикцияны талдоо бизге төмөнкү жыйынтыктарды чыгарууга алып келет;

- юрисдикция масштабы боюнча;
- укуктук тармактар боюнча;
- каралуучу талаш тартыштар боюнча;
- көлөмү жана объекти боюнча бөлүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Юрисдикция өзүнүн укуктук табияты боюнча укуктук үй-бүлөгө жана эл аралык укукка жараша өз ара тыгыз байланышта болот. Ошону менен бирдикте юрисдикция түшүнүгү мамлекеттеги суверенитет менен да өз ара айкалышат.

Колдонулган маалымат булактары

1. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯСЫ (КР 2021жылдын 5-майндагы №59 Мыйзамы менен киргизилди)
2. Перетерский И.С. Всеобщая история государства и права. – Ч. 1. Древний мир. – Вып. 2. Древний Рим : учебник для юрид. ин-тов. – М., 1945. – 194 с.
3. Королев Г.А. Универсальная юрисдикция государств в отношении серьёзных нарушений норм международного права: основания применения и порядок осуществления. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд юр наук. М.СЗ
4. Лукашук, И.И. Уголовная юрисдикция / И.И. Лукашук // Государство и право. 1998. № 2. С. 112—116.
5. Борискова И.В.. "Юрисдикция и юрисдикционная деятельность" Территория науки, №. 1, 2014, С. 127-133.
6. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности. Принята в г. Нью-Йорке 15 ноября 2000 г.

Резолюцией 55/25 на 62-ом пленарном заседании 55-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Правовая система «Консультант Плюс»

7. Римский статут Международного уголовного суда. Принят в г. Риме 17 июля 1998 г. Дипломатической конференцией полномочных представителей под эгидой ООН по учреждению Международного уголовного суда. Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс»
8. Архипова Е.Ю.. "Понятие и назначение юрисдикции в юридической науке" Юридическая наука и правоохранительная практика, №. 2 (36), 2016, с. 13-18..
9. Издание Межпарламентской Ассамблеи государств СНГ. 1996 год № 10. Инф.бюллетень;
10. Коркачева, Д. А. Понятие юрисдикции. Судебная юрисдикция и ее виды / Д. А. Коркачева // Современное право. – 2022. – № 10. – С. 91-96. – DOI 10.25799/NI.2022.66.28.012. – EDN WWESPP.